

PALATUL VOIEVODAL DIN TURDA ÎN DOCUMENTE MEDIEVALE ȘI MODERNE

Keywords: *Turda, voivode's palace, Transylvania, Bâthory family*

Cuvinte cheie: *Turda, Palatul Voievodal, Transilvania, familia Bâthory*

Studiu introductiv. Considerată cea mai veche clădire civilă din zonă, Palatul Voievodal reprezintă un simbol și totodată o emblemă a municipiului. Dintre edificiile civile ridicate în perioada medievală, Palatul, și mai apoi Primăria Veche construită în stil renascentist târziu au făcut parte din clădirile etajate ale orașului ce se mai păstrează și astăzi. Mult mai modeste au fost în schimb celelalte construcții civile din acea perioadă. Întregul fond de locuințe era format în majoritate din case construite din lemn, din semibordeie sau bordeie cu acoperișuri din paie, fapt ce a contribuit cu siguranță la punerea în valoare a construcțiilor publice zidite din piatră de dimensiuni mai mari. Odată cu finalizarea lucrărilor de construcție la biserica catolică de la începutul secolului XVI, piața mare a orașului se închide pe latura ei nordică. Nucleul orașului medieval este înconjurat treptat de clădiri din piatră care nu s-au mai păstrat.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea (1566-1567), orașul este descris de către călătorul străin Giovan Andrea Gromo ca „*un târgușor ce avea case arătoase din piatră, cu străzi frumoase.*” Este momentul când au fost ridicate o serie de edificii sub forma unor mici palate. Construite de-a lungul timpului, unele au fost amplasate în dreptul Pieții Târgului din centrul medieval al orașului. Astfel de proprietari au posedat familiile nobiliare: Wesselényi, Mikó, Csipkés, Naláczi, Korda etc.¹ Alături de acestea au existat cu siguranță, ca și în toată Transilvania de altfel, și alte construcții ridicate din piatră de către pătura înstărită a orașului.²

După reconstrucția ce a urmat atacurilor devastatoare de la Turda din cadrul evenimentelor revoluției antihabsburgice conduse de principele Transilvaniei Francisc Rakoczi II (1704-1711) când orașul a fost ocupat, prădat și incendiat de o parte a trupelor imperiale dislocate în această zonă aflate sub conducerea colonelului danez Tiege,³ Turda, denumită și „*Universitas oppidi nobelium Thordae*”, număra 1200 de case, multe dintre ele chiar frumoase, fiind locuite numai de nobili, relatează Johann Lehmann (? - 1794) „directorul” unei trupe de teatru din Pressburg (Bratislava), într-una din numeroasele sale călătorii întreprinse în Transilvania.⁴

Valoarea istorică, arhitecturală și artistică deosebită a celei mai vechi clădiri medievale civile din zonă ce s-a păstrat a atras atenția încă de la începutul existenței sale călătorilor străini care au peregrinat prin această zonă a Transilvaniei, iar mai apoi cercetătorilor, istoricilor și nu în ultimul rând numeroșilor turiști care au vizitat localitatea.

Începând cu sfârșitul secolului XIX când preocupările pentru istoria națională sunt tot mai intense, Palatul Voievodal intră în atenția istoricilor și cercetătorilor. Puțini au fost cei care i-au acordat un spațiu aparte în publicațiile și revistele de specialitate care au apărut de-a lungul

¹ Balázs Orbán, *Torda város és környéke*. Budapest, A Pesti Könyvnyomda Rt., 1889, p. 169 și 319.

² *Călători străini despre Țările Române*, vol. II. București, Ed. Academiei Române, 1970, p. 345-346. (în continuare *Călători străini...*)

³ Camil Mureșan, *Monumente Istorice din Turda*. București, Ed. Meridiane, 1968, p. 17.

⁴ *Călători străini...*, vol. X, partea I, 2000, p. 589.

timpului.⁵ Deși a avut mai multe destinații, în perioada medievală fiind locația Casei Cămării de Sare a ocnele din Turda iar ulterior a avut mai multe funcționalități, noi i-am păstrat titulatura de Palat Voievodal dată de literatura secolului XIX, termen folosit și astăzi de către mulți dintre specialiști.

Călători străini prin Turda. Despre o clădire importantă și impunătoare existentă în Turda, pe parcursul mai multor secole ne-au rămas o serie de însemnări făcute de personalități ale timpului care au călătorit prin Transilvania, în misiuni diplomatice sau cu diverse alte scopuri.

După renovarea radicală de la sfârșitul secolului XVI, cunoaștem exact destinația acestei clădiri: ea era Casă a Cămării de Sare, dar a avut și alte destinații.⁶ Nu știm cu certitudine dacă înaintea acestor modificări, vechea Casă a Cămării de Sare a avut sediul pe aceeași locație pomenită de documentele sfârșitului de secol XVI. Avem unele informații sporadice despre existența ei, știri oferite de diverși călători străini care au vizitat Transilvania s-au au avut misiuni diplomatice în această zonă.

Primele informații ne sunt oferite de Hans Dernschwam, originar din Boemia, care a călătorit prin Transilvania în anul 1528. De la el aflăm de existența unei case goale la Turda în care nu se află nimic și care este posibil să fi fost vechea Casă a Cămării. Locația acestei construcții, „*cu ușile și încuietorile în stare proastă*” nu este precizată, presupunem însă că este vorba de Palatul Voievodal. Alături de casă era un grajd din zidărie de piatră ce putea adăposti 100 de cai, construcție ridicată de fostul comite al cămărilor de sare Iacob Tornali.⁷

În scurta perioadă de administrare a Transilvaniei de către habsburgi, petrecută la mijlocul secolului XVI, unul dintre oficialii curții, Georg Werner, a fost desemnat să întocmească un raport minuțios despre situația cămărilor de sare din Transilvania. Datorită informațiilor oferite în notele sale aflăm știri indirecte despre Casa Cămării de Sare de la Turda.⁸

În raportul întocmit în lunile martie-aprilie 1552 se vorbește despre existența unei Case a Cămării de Sare la Turda. Din document reiese că aceasta nu își avea locația în preajma ocnelor de sare unde erau amintite: o locuință mică unde locuiau magulatorii, chepelistii și distribuitorul seului, un grajd pentru cai, patru șoproane și fierăria.⁹ Locația acesteia, specifică raportul, era la o distanță de 3-4 jugăre de ocne, în oraș, fiind prezentată destul de succint de către autorul acestui raport.¹⁰

Casa Cămării avea o curte încăpătoare și pustie. Clădirea era într-o stare precară de conservare, la data aceea păstrându-se doar zidurile și acoperișul, fapt datorat neglijenței celor care au administrat-o, specifică Werner.

Tezaurarul George Martinuzzi, administratorul cămărilor de sare din Transilvania, a menținut la Turda în acea perioadă în locul cămărașului (la Casa Cămării) un singur diac de socoteli (contabil), care s-a refugiat apoi la Oradea.¹¹ Cămara era administrată în anul 1552 de către nobilul George Hanvay din comitatul Gőnnör ce fusese administrator și la Cămara din Ocna Sibiului, fiind numit de către generalul Castaldo, comandantul trupelor imperiale.¹² Comisarii imperiali au numit în fruntea acestei cămări pe Ioan Vaday din Cluj care era retribuit cu 200 de florini anual, întreținere și nutreț pentru caii lui, iar contabil pe Andrei Balogh din Turda.¹³

⁵ Balázs Orbán, Domokos Harmath, Kalmán Lux, Coriolan Petranu, Virgil Vătășianu, Camil Mureșan, Elisabeta Vass, Horațiu Groza etc. sunt doar câțiva dintre cercetătorii și istoricii care au atins această problematică.

⁶ Erzsébet Vass, *A tordai sókamaraház, in Aluta*, XXII, 1998, p. 39-58.

⁷ *Călători străini...*, vol. I, 1968, p. 268.

⁸ *Călători străini...*, vol. II, p. 14.

⁹ *Ibidem*, p. 19-20.

¹⁰ *Ibidem*, p. 19.

¹¹ *Ibidem*, p. 18.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 45.

Mărturia cea mai importantă a acestui raport pentru noi este aceea că această cămară, considerată cea mai importantă din Transilvania, *“obișnuia să-și aibă reședința, în casa regească ce se numește Casa Cămării, comitele acestei cămări și care era în fruntea și a celorlalte cămări de sare”*.¹⁴ Acest fapt demonstrează încă odată importanța acestui edificiu și indirect ne sugerează prin titulatura ce i-a fost conferită că aici au locuit și oficialități importante ale Transilvaniei.

Misionarul catolic Antonio Possevino, în misiunea sa diplomatică din Transilvania din primăvara anului 1583, amintește de existența unui castel vechi la Turda.¹⁵ De asemenea importanța localității și indirect existența unei locuințe importante ne este relevată de relatarea francezului Jacques Bongars (1554-1612) în călătoria sa de studiu întreprinsă în Transilvania. Acesta, după o noapte petrecută la Turda, îl întâlnește pe Paul Gyulai (Paulus July), secretar al regelui Poloniei Ștefan Báthory (1576-1586), fost principe al Transilvaniei între anii 1571-1575.

Conrad Iacob Hildebrandt (1629-1679), trimis al regelui Suediei Carol X Gustav, în călătoria sa prin Transilvania amintește în însemnările sale de existența unei case deosebite la Turda unde a luat masa alături de principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczi II pe data de 20 august 1656.¹⁶

În secolul al XVIII-lea avem știri indirecte despre existența unei clădiri în care erau cazate misiunile diplomatice și misionarii aflați în trecere prin Turda. Astfel pe 12 aprilie 1738, un călugăr misionar anonim, de la mănăstirea franciscană din Glatz (Boemia), secretarul vizitatorului general al provinciei franciscane din Transilvania Rocus Ulbricht, este bine primit de către un anumit domn Edelberg, administrator general al salinelor de la Turda în acea perioadă, fiind cazat peste noapte cel mai probabil în clădirea Casei Cămării de Sare. Cu siguranță că anexele acesteia funcționau în acea perioadă, misionarul împreună cu suita lui fiind aprovizionați a doua zi pentru călătorie cu diverse alimente, carne, vin și plăcinte.¹⁷

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pe data de 5 iulie 1765, eruditul abate iezuit, belgianul Francois Xavier de Feller (1735-1802), în călătoria întreprinsă în Transilvania, este găzduit de administratorul salinei de la Turda.¹⁸ Nu sunt date detalii legate de starea clădirii și a anexelor acesteia.

În vara anului 1780, arheologul și numismatul italian Domenico Sestini (1759-1832), în călătoria întreprinsă în Transilvania este bine primit și ospătat de cămărașul Iosif Hodor (*salis officii perceptor*) și de către administratorul Ignățiu Dollinger, probabil tot în Casa Cămării de Sare, unde se afla sediul administrativ.¹⁹

Poarta monumentală. Revenind la informațiile pe care le deținem știm că proaspăt renovata construcție avea o curte mare (largă, lată) orientată pe direcția E-NV, accesul în aceasta făcându-se printr-o poartă înaltă construită din piatră, ce avea o deschidere sub formă de boltă. Poarta era protejată la partea superioară cu un acoperiș din șindrilă în podul căruia se afla un porumbar ce avea forma unui turnuleț (lucarnă), des întâlnit și la porțile secuiești.²⁰ O ușă din lemn permitea accesul din acesta spre un alt porumbar ce era situat tot în podul porții de intrare în curtea palatului²¹ (fig. 1).

¹⁴ *Ibidem*, p. 18.

¹⁵ *Ibidem*, p. 551.

¹⁶ *Călători străini...*, vol. V, 1973, p. 560.

¹⁷ *Călători străini...*, vol. IX, 1997, p. 217.

¹⁸ *Ibidem*, p. 571.

¹⁹ *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 367.

²⁰ Balász Orbán, *op.cit.*, p. 343. Conform spuselor lui Orbán Balász, în tradiția secuiească porumbeii erau considerați simbol al iubitorilor de oașpeți.

²¹ După cum se vede și într-una dintre fotografiile ce înfățișează clădirea și poarta monumentală, publicate către istoricul maghiar în monografia amintită, se poate observa un mic acoperiș care protejează poarta de intemperii, unde se găseau porumbarele menționate.

Pe frontonul porții era amplasată o inscripție din piatră scrisă în limba latină împreună cu un blazon ce conținea însemne heraldice aparținând familiei Báthory. Inscripția și blazonul nu s-au mai păstrat în această locație, deoarece în anul 1883 poarta a fost demolată de către autoritățile vremii din cauza stării avansate de degradare, iar materialul rezultat din demolarea acesteia a fost refolosit la ridicarea altor construcții.²²

Inscripția din piatră ce se afla încastrată pe frontonul porții atesta o refacere a clădirii probabil în anul 1588, dacă ar fi să dăm crezare celor relatate de Orbán Balász în monografia localității. La data demolării porții de intrare, survenită în anul 1883, odată cu degajarea molozului rezultat, inscripția a dispărut. Trei ani mai târziu, în peregrinările sale Balász a descoperit cea mai mare parte dintre fragmentele acestei inscripții pe malul râului Arieș, aruncate pe un teren viran ce aparținea gaterului de stat. Textul inscripției s-a păstrat în întregime fiind copiat de către Balász înainte de demolarea porții de la intrare pe când strângea materiale și informații necesare editării monografiei Turzii și a împrejurimilor acesteia. Tot de la el s-au păstrat și descrierile amănunțite ale porții, ale însemnelor heraldice, dar și ale curții împreună cu o parte din acareturile care au existat în secolul al XIX-lea și care astăzi sunt imposibil de reconstituit deoarece au fost desființate iar pe spațiul respectiv s-a extins orașul modern de azi.

Istoricul ungar a primit din partea primarului Turzii promisiunea depozitării într-unul dintre spațiile Primăriei a tuturor fragmentelor aparținătoare acestei inscripții, fragmente ce se găseau aruncate unele peste altele fiind supuse degradării, până când se va inaugura la Turda un muzeu care să le adăpostească.²³ Se pare că această promisiune a fost onorată din moment ce pe fațada estică a clădirii deasupra intrării principale au fost încastrate toate aceste fragmente, care spre surprinderea noastră s-au păstrat aproape în forma copiată și redată în lucrarea sa. Inscripția este în limba latină și conține următorul text:

>>REGNAN [TE] ILLUSTRISSIMO DNO DNO SIGISM [UNDI] BÁTHORY DE
SOMLIO
VAJVODA REGNI TRANSIL [VANIAE] GUBERNATORE MAGCO
[MAGNIFICO] DNO JOANNE
GICY, CAMERAR [IO] GASPARE BARTEKOCY PORTA LAPIDEA ERECTA
EST A.D.MDLXXXVIII.
A....FACIEN. NEMINEM TIMENUS. <<

Textul păstrat al inscripției a fost redat de către noi într-un articol publicat de curând.²⁴ Textul actual al inscripției nu are inserat anul renovării clădirii și are câteva lipsuri față de ceea ce a prezentat Orban în lucrarea sa.²⁵

La partea superioară a frontonului porții, spune Balász, exista un însemn heraldic cu *un înger pe un glob ce ținea pe un scut o emblemă unde erau reprezentați trei dinți de balaur întorși spre stânga*.²⁶ Deasupra acesteia se puteau vedea urmele unei coroane rupte, iar pe fiecare parte a emblemei era reprezentat câte un vultur.²⁷ Deoarece această descriere relativă nu poate fi verificată în momentul de față, nu știm cărei familii nobiliare îi aparțin însemnele heraldice.

²² Balász Orbán, *op.cit.*, p. 343.

²³ *Ibidem*, p. 344.

²⁴ Horațiu Groza, *Un monument de arhitectură medievală: Palatul voievodal din Turda*, în *AMN*, 45-46, II, 2008-2009, p. 237.

²⁵ Balász Orbán, *op.cit.*, p. 344.

²⁶ *Ibidem*. Cei trei colți de balaur descriși de Balász sunt de fapt cei trei colți de lup ai familiei Bathory care sunt considerați armele de neam ale voievodului. Vezi, Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*. București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1977, p. 130.

²⁷ Balász Orbán, *op.cit.*, p. 344.

Blazonul sculptat în piatră de calcar are o formă trapezoidală și are dimensiunile de 0,62 m (baza mică) x 0,70 m x 0,90 m (baza mare), laturile suportului din piatră fiind ușor curbate. Acesta a fost montat ulterior, odată cu inscripția amintită, pe fațada de est, la etajul clădirii, deasupra balconului, probabil la renovările de la începutul secolului trecut.

Blazonul se află astăzi într-o stare avansată de degradare și necesită restaurare imediată. Însemnele heraldice, câte au mai rămas, sunt greu vizibile, intemperiiile punându-și amprenta și nu în ultimul rând factorul uman care în perioada comunistă a vrut să ascundă vechile însemne nobiliare, prin martelarea și acoperirea acestora cu tencuiei din mortar (fig. 3).

Poarta de intrare care era prevăzută cu „acces pietonal”, dădea într-o curte largă unde se găseau împrăștiate numeroase vestigii romane, în special capiteliuri, baze și fuse de coloane în ultimul sfert al veacului al XIX-lea, când a fost vizitată de către Orbán Balázs. De aici provin două fragmente de inscripție, unul din marmură ce avea inscripționat următorul text: MANVS VIXIT. Celălalt fragment, provenit dintr-un relief mai mare din gresie, avea reprezentată figura lui Apolo. Piesele au aparținut Colecției Tégls și au fost achiziționate în cea mai mare parte în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.²⁸

Curtea, anexele și grădina. Curtea, în care se găseau și acareturile, era împrejmuită probabil cu ziduri înalte, la nord aflându-se incinta fortificată a bisericii, refăcută parțial sub principii Gabriel Bethlen (1613-1629) și Gheorghe Rákóczi I (1630-1648). Fortificația a suferit distrugeri în timpul luptelor purtate de Mihai Viteazul (1593-1601) și de nobilimea maghiară răsculată, precum și în vremurile tulburi care au urmat pentru Transilvania după asasinarea domnitorului, când armata împăratului Rudolf condusă de generalul imperial George Basta s-a datat la grave excese, incendiind și devastând orașul.²⁹ În acești ani caracterizați de instabilitate politică și presărați cu numeroase conflicte armate, construcțiile medievale civile și ecleziastice din Turda Veche și Turda Nouă au avut de suferit mari distrugeri. Dintre incendii, cele din anul 1658 și 1660-1661 se pare că au afectat Palatul în mod serios. Incursiunile tătarilor din acei ani au distrus și incendiat mai multe orașe din Transilvania.

Un alt eveniment care s-a soldat cu distrugeri importante a avut loc la începutul secolului al XVIII-lea în războiul purtat între curuți și lobonți când Turda a fost incendiată, jefuită și prădată în repetate rânduri sub domnia principelui Transilvaniei Francisc Rákóczi II (1704-1711). Distrugerile suferite au avut drept consecință pierderea rolului economic jucat în comercializarea sării.³⁰

Este limpede faptul că pe lângă edificiile importante ale orașului au avut de suferit distrugeri majore atât fortificația și biserica reformată cât și construcțiile aflate în apropiere cum este și cazul Palatului Voievodal care atunci avea destinație de Casă a Cămarii de Sare a ocnelor de la Turda. Un plan de restaurare și refacere a acestei incinte fortificate și a întregii zone a fost întocmit de către autoritățile habsburgice încă din anul 1710. Incinta trebuia refăcută la sud de biserică, dar nu știm dacă acest plan a fost vreodată pus în aplicare.³¹ Alte renovări ale fortificației au avut loc sub domniile principilor Gabriel Báthory (1608-1613), Gabriel Bethlen (1613-1629) și Gheorghe Rákóczi I (1630-1648).

În prima jumătate a secolului al XVII-lea Turda își revine după devastările amintite mai sus și după epidemiile de ciumă și holeră ce au urmat acestora, fiind repopulată cu soldați eliberați din armată în anul 1619, iar în anul 1665 cu refugiați din Caransebeș, Lugoj și Oradea.³²

²⁸ Istvan Bajusz, *Colecția de antichități a lui Tégls Istvan din Turda*, in AMP, IV, 1980, p. 370-371.

²⁹ Camil Mureșan, *op.cit.*, p. 24. Un strat de arsură a fost sesizat și în stratigrafia unor secțiuni arheologice. Cu siguranță și acest edificiu a avut de suferit de pe urma incendiilor de la începutul secolului al XVI-lea.

³⁰ Rudolf Wolf, *Torda város tanácsjégizőkönyve 1603-1608*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1993, p. 6.

³¹ Planul cu propunerea de restaurare a fost descoperit în arhivele din Viena.

³² Balázs Orbán, *op.cit.*, p. 143, 144 și 146.

Pentru redresarea situației demografice aceștia au fost stimulați de numeroasele privilegii acordate de către principii Transilvaniei, începând cu Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákóczi I, Gheorghe Rákóczi II (1648-1657) și Mihail Apaffi (1662-1691), astfel încât Turda devine oraș nobiliar în anul 1662, cu toate drepturile și privilegiile cuvenite.³³

Treptat, rolul de apărare al fortificației scade și în scurt timp aceasta își pierde orice utilitate militară, o parte cade în ruină, iar altă parte a fost probabil demolată pentru a face loc noilor construcții. Implicit, împrejmuirea curții Palatului are și ea de suferit. Zidurile sunt diminuate ca înălțime, atât în partea de nord³⁴ cât și pe latura de est, acolo unde la sfârșitul secolului al XIX-lea, pe locul vechii porți de intrare și a zidului care o susținea, a fost ridicată o împrejmuire modernă³⁵ care astăzi nu mai există, fiind asimilată de construcții. Zidul nordic al fortificației, care era totodată și cel sudic al curții palatului, a fost redus din înălțime după spusele lui Orbán Balász până la 1,5 stânjeni (aproximativ 2,85m). În prelungirea zidului era amplasat un contrafort din piatră ridicat pe colțul de sud-est al palatului. Tot pe acel colț era amplasată și o poartă din lemn care făcea legătura între curtea palatului și biserica reformată.³⁶ Istoricul ungar susține că deasupra acesteia era vizibilă o inscripție, astăzi dispărută, care informa despre intervențiile de renovare care au avut loc în anul 1588 sub domnia principele Sigismund Báthory (1581-1597; 1599-1602). Informația nu a putut fi verificată, autorul neprecizând sursa de proveniență a textului iar resturi sau fragmente ale acestei inscripții nu au fost descoperite.³⁷ Această poartă, amplasată pe această locație înaintea vizitei lui Orbán Balász, era realizată din lemn și făcea corp comun cu contrafortul de sud-est al edificiului care era realizat din zidărie din piatră după cum am menționat. Contrafortul era adosat exact pe colțul clădirii cu o prindere pe zidurile de est și de sud în formă de coadă de rândunică. Partea superioară a acestuia, conform unei fotografii executate la începutul secolului XX, ajungea până la mijlocul ferestrelor de la etajul clădirii (fig.3).

Informații prețioase despre cum arătau curtea și acareturile edificiului în a doua jumătate a secolului al XVII-lea sunt prezente într-un document datat 2 aprilie 1660.³⁸

Într-o listă de inventar întocmită de scribii cancelariei principelui se spune că în această curte mare se aflau două grămezi de lemne, folosite probabil pentru încălzitul încăperilor edificiului și a unor anexe și o fântână ce avea acoperișul realizat din șindrilă, amplasamentul acesteia din urmă fiind greu de localizat în prezent.

Un alt document datat 17 ani mai târziu ne oferă mai multe detalii. Fântâna avea un acoperiș din șindrilă iar materialul folosit la construcția acesteia a fost piatra. La nivelul solului fântâna avea o împrejmuire realizată din același material deasupra căreia era montată o roată cu mâner. Roata folosită la trasul apei avea la capătul rolei două inele din fier necesare prinderii funiei care cobora în fântână. Aici se mai găsea o funie și o cuvă din piatră, ultima fiind utilizată pentru stocarea unei anumite cantități de apă necesară diverselor activități prestate de către personalul auxiliar.³⁹

Potrivit acestui document, curtea era împrejmuită pe latura sudică cu un gard din nuiele lipit cu chirpici, pe aceeași linie situându-se măcelăria, grajdul și un zid mare din piatră, probabil cel al incintei fortificate.⁴⁰ Nu deținem informații legate de dimensiunile acestor anexe.

³³ Vass Erzsébet, *op.cit.*, p. 40.

³⁴ Văzut dinspre curtea Wesselenyi, zidul era construit din blocuri mari din piatră fasonată. Balász Orbán, *op.cit.*, p. 348.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ REGNAN [TE] ILLUSTRISIMO PRIN [CIPE] D.D. SIGISM [UNDO] BATHORY VAIVODA TRAN [SILVANIAE] GUBERNATORE MAGCO [MAGNIFICO] D.JOAN [E] GICY OPUS HOC FACTUM CAMERAR. JOA [NE] LRATO [LITTERATO] KOLOSVARI AD MDLXXXVII, conform Balász Orbán, *op.cit.*, p. 348.

³⁸ *Az erdély káptalan országos levéltára. A tordai sókamaraház 1660-as leltári listája*. Budapest, Magyar Országos Levéltár, Lymbus XVI/1, (în continuare MOL, *Lymbus, XVI/1*).

³⁹ *Kolozsmonostori Konvent Levéltára. A tordai sókamaraház 1677-es leltári listája*. Budapest, Magyar Országos Levéltár, Urbaria Folia 786-890 (în continuare MOL, *Folia Urbaria*).

⁴⁰ *Ibidem*.

Deși latura nordică a curții și a anexelor din această parte nu sunt specificate, este posibil ca aici să-și fi avut amplasamentul bucătăria Casei Cămarii de Sare care este amintită în document.⁴¹

În a doua jumătate a veacului al XVII-lea, curtea mare a Casei Cămarii era compartimentată. Aici era amplasată o poartă mare, cu două canaturi, construită din scândură, foarte deteriorată, care avea sistemul de închidere realizat din 2 balamale din fier forjat și un zăvor din lemn. Poarta avea în componența ei o ușă mai mică ce avea prevăzut un sistem de închidere ce consta dintr-un zăvor din fier dotat cu lacăt cu cheie.⁴²

Cele mai numeroase informații referitoare la anexele acestei clădiri ne-au fost oferite de scribii Cancelariei Mari, Diósi Gáspár și Pávai János, care din porunca principelui Transilvaniei Acațiu Barczai (1658-1660) au inventariat toate bunurile mobile și imobile ale Casei Cămarii de Sare din Turda împreună cu toate dependențele sale.⁴³ Este momentul de când ne parvin primele știri legate de bucătăria Casei Cămarii care conform descrierii se afla într-o stare bună, avea două uși solide din lemn și o poartă prevăzută cu un zăvor.⁴⁴ Două decenii mai târziu, alte documente oferă mai multe informații legate de această construcție. Materialul folosit la ridicarea bucătăriei a fost piatra, iar acoperișul acesteia era din șindrilă de bună calitate. Intrarea se făcea pe o ușă simplă ce avea balamale și întărituri din fier pe care erau montate două obloane rabatabile prevăzute de asemenea cu balamale. Aici, în anul 1552 exista un bucătar care locuia permanent, fiind plătit anual după cum se putea face înțelegerea.⁴⁵ Pentru achiziționarea unor alimente care nu puteau fi produse în grădina și gospodăria proprie și necesare bucătăriei erau alocați 200 de florini anual iar uneori chiar mai mult.⁴⁶

Inventarul tuturor bunurilor mobile ce se aflau în toate aceste anexe, precum și cele din Casa Cămarii de sare, au fost prezentate într-un studiu scris în limba maghiară de către arhitecta Vass Erzsébet, în anul 1998⁴⁷ și reluat într-un volum care cuprinde mai multe articole de specialitate editat câțiva ani mai târziu.⁴⁸ Toate aceste bunuri mobile prezente în inventarele realizate de scribii Cancelariei care se aflau la acea dată în încăperile și anexele clădirii au fost trecute la notele prezentului studiu.

O altă anexă existentă în curtea Casei Cămarii de Sare era măcelăria, construită din trunchiuri drepte din lemn (bile) și acoperită cu paie; accesul în aceasta se făcea printr-o ușă prevăzută cu un oblon rabatabil dotat cu balamale și întărituri din fier.⁴⁹ În imediata apropiere a acesteia era amplasat un cuptor funcțional, folosit probabil la coptul pâinii, ceea ce indică aici și existența unei brutării. Locația acesteia nu este specificată în documentele de epocă - fiind posibil situată undeva pe latura de nord a curții (n.a.).⁵⁰

Activitățile auxiliare ale Cămarii erau variate, gospodărirea acesteia necesitând personal auxiliar. Așa cum vom arăta în cele ce urmează, la Casa Cămarii exista o adevărată gospodărie în care pe lângă activitățile strict administrative, cele agricole și de creștere a animalelor aveau un rol important.

⁴¹ *Ibidem.*

⁴² *Ibidem.*

⁴³ MOL, *Lymbus*, XVI/1.

⁴⁴ *Ibidem.* Este posibil ca bucătăria să fi avut o curte mică proprie.

⁴⁵ *Călători străini...*, vol. II, p. 321.

⁴⁶ *Ibidem.* p. 39.

⁴⁷ Vass Erzsébet, *op.cit.*

⁴⁸ Vass Erzsébet, *A tordai sókamaraház*, în *Aranyos-vidék magyarsága*. Cluj-Napoca. Kriterion, 2006.

⁴⁹ MOL, *Folia Urbana*. În bucătărie se găseau: o masă deteriorată, mai multe bănci de diferite dimensiuni, o masă cu sertar, o covată de dospit aluatul, un picior de covată, două site, o căldare rea, două covățici, un proțap mare și unul mic ambele din fier, o tigaie din fier și un ciubăr.

⁵⁰ MOL, *Lymbus XVI / 1*. În măcelărie se găsea la data inventarierei: o masă caracteristică brutăriei folosită la sortarea aluatului necesar pentru fabricarea pâinii. În brutărie se găseau diverse obiecte: un jug din lemn prevăzut cu un lanț (posibil instrument de tortură), un dulap, o bancă, o ramă de fereastră, un cuptor, o plită spartă și o ușă.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea este amintită existența unor construcții de mici dimensiuni special amenajate aflate atât în incinta curții cât și în spatele clădirii, acolo unde se întindea grădina istorică. Grajdul din curte, amintit de documentul datat în anul 1660, era construit probabil din piatră, după cum este descris 17 ani mai târziu, o parte a acestuia fiind realizată din șipci de lemn.⁵¹

Starea edificiului și implicit a tuturor acestor acareturi se îmbunătățește vizibil în anii ce au urmat incendiilor din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, datorită unor renovări efectuate. La doar două decenii de la acest incendiu avem menționate numeroase schimbări și modificări la o parte dintre anexe. Astfel, grajdul este descris de un alt document în detaliu. Construit din piatră, construcția avea trei uși simple prevăzute cu balamale ce conțineau întărituri din fier forjat și era acoperită cu șindrilă. În interior se găseau două rânduri de iesle. Pe toată lungimea grajdului, pe fațada acestuia, era construit un pridvor din lemn. Grajdul se prelungea cu o construcție rudimentară care avea același rol, construită din chirpici și prevăzută cu o ușă simplă ce avea balamalele din fier, în interiorul căreia se găsea o singură iesle. În continuarea acestei construcții mai exista un șopron care era utilizat ca adăpost pentru atelaje.⁵²

În fundul curții, la vest, se afla amplasată clădirea Casei Cămarii de sare. Din holul acesteia, printr-o ușă construită din lemn, prevăzută cu balamale și întărituri metalice, situată pe zidul vestic, coborând niște scări din lemn se putea intra pe o ușă simplă în prima dintre cele trei grădini existente.⁵³ Situată pe latura dinspre apus a clădirii, îngrădită pe una dintre laturi cu un zid din piatră ce continua cu un gard din nuiele lutuit cu chirpici în unele părți, grădina este prezentată detaliat în document. Aceasta era cultivată pe o suprafață mai întinsă cu zarzavaturi, restul fiind cultivată cu soiuri nobile de viță de vie.⁵⁴ În grădină, în anul 1660 este semnalată existența unei pergole degradate din lemn, ce avea în componență câteva șipci.⁵⁵ Pergola a fost refăcută ulterior, fiind utilizată ca suport pentru vița de vie.⁵⁶ De asemenea, în această grădină erau plantate numeroase soiuri de pomi fructiferi.⁵⁷

Documentele veacului al XVII-lea ne informează de existența unei gropi (grote) construită special în scopul păstrării gheții. La inventarele făcute de către scribii cancelariei se menționează existența și funcționalitatea acesteia, fiind găsită plină cu gheață și acoperită cu paie. Cu siguranță că existența unei asemenea gropi presupunea o amenajare a terenului în acest scop. În urma cercetărilor arheologice efectuate la exteriorul clădirii în anul 1997, pe latura nordică a ieșindului dinspre vest, în caseta C₄, a fost descoperită o mică fundație din zidărie de piatră de formă rectangulară adosată la fundația clădirii (fig.4). Distanța dintre aceasta și latura vestică a ieșindului dinspre nord este de 4m. Această amenajare folosită probabil în scopul păstrării gheții a fost amplasată în imediata apropiere a vechii intrării din fosta grădină, într-un loc propice, locația aleasă permițând păstrarea acesteia pentru o perioadă mai îndelungată de timp. La un moment dat s-a renunțat la această amenajare, fiind folosită ulterior până în perioada modernă ca și latrină.⁵⁸

⁵¹ *Ibidem*. În grajd se găsea lemn pentru construcții: 18 foastene, 4 trunchiuri ce puteau fi folosite pe post de stâlpi, 10 grinzi pentru acoperiș, două tocuri de ușă, diverse obiecte provenite de la atelaje, laterale de car și un ax pentru căruță.

⁵² MOL, *Folia Urbaria*. În grajdul prevăzut cu târnaț erau depozitate 12 scânduri, iar în șopronul care era adosat la grajduri erau depozitate: a) grapă din lemn și o sanie aflată în stare bună.

⁵³ Urme ale existenței acestei uși nu s-au mai păstrat. La studiul de parament s-a observat, în zona fostelor scări ce permiteau accesul la etajul edificiului, o urmă de boltă. Cu siguranță că aceasta a fost desființată la una din renovările mai importante, atunci când probabil s-a renunțat la accesul în grădină pe această parte.

⁵⁴ MOL, *Folia Urbaria*. În această grădină se găseau cultivate: ceapă, salată și usturoi.

⁵⁵ MOL, *Lymbus XVI/1*.

⁵⁶ MOL, *Folia Urbaria*.

⁵⁷ *Ibidem*. În această grădină erau plantați pomi fructiferi precum meri, vișini și pruni.

⁵⁸ Cercetarea arheologică a scos la iveală numeroase fragmente ceramice medievale și moderne.

Dimensiunile acestei amenajări sunt relativ modeste (2,40 m x 2 m la exterior), interiorul fiind de 1,9 m x 1,1 m iar adâncimea de -1,95 m.⁵⁹ Latura de vest a zidăriei acesteia s-a păstrat parțial, o porțiune fiind dezafectată odată cu adosarea unuia dintre contraforturile clădirii la una dintre renovările ulterioare ale imobilului.

Approape de malul pârâului este descris un iaz de dimensiuni mici care în anul 1677 nu era funcțional. Probabil că acesta a fost creat artificial prin devierea cursului de apă existent în apropiere. Pe malul acestuia se afla o masă ce era prevăzută cu un picior, construită din piatră, fiind utilizată de personalul care participa la activitățile strict legate de gospodărirea grădinilor, dar poate și la servirea unor gustări în aer liber oaspeților Casei Cămarii de Sare.⁶⁰

A doua grădină, învecinată cu cea descrisă mai sus, era cultivată cu zarzavaturi de primăvară și împrejmuită cu un gard din nuiiele prevăzut cu o ușă simplă ce dădea în așa numita „grădina cu șură”. Grădina era îngrădită cu un gard confecționat din nuiiele lipite (lutuite) cu chirpici care era întrerupt pe unele porțiuni de gard viu din spini. În zona gardului, la exterior, este menționată existența unui șanț.⁶¹

Intrarea în cea de a treia grădină se făcea printr-o poartă mare din scândură, realizată în două canaturi, pe una dintre laterale fiind inserată o ușă mică simplă. În grădină se afla amplasată o șură acoperită cu paie, construită pe un cadru din lemn ce avea doi dintre pereți realizați din nuiiele. Tot în această grădină exista la acea dată un grajd, construit pe un cadru din lemn ce avea pereții împlețiți cu nuiiele, unul dintre aceștia fiind orientat spre pârâul existent pe latura de vest. Grajdul avea trei uși cu tâtâni din lemn, iar în interiorul acestuia erau amplasate două iesle și o cantitate de fân echivalentul a două care. Existența unui personal calificat pentru toate aceste lucrări nu poate fi pusă la îndoială. Existența unui grădinar este certificată într-un raport din anul 1552. Acesta avea întreținerea asigurată iar plata anuală era făcută la învoială.⁶²

Pe latura ce dădea spre curtea cămării exista o despărțitură pentru vite, îngrădită bine de jur-împrejur cu un gard din lemn (probabil din țaruși), bătut și proptit bine, pe care era amplasată o ușă simplă. Gospodărirea Casei Cămarii era deservită de patru argați care aveau în custodie numeroase bunuri mobile.⁶³ Printre sarcinile acestora se numărau și creșterea animalelor de care Casa Cămarii nu ducea lipsă. Existau aici la acea dată: 6 boi, 2 vaci cu câte 2 viței, o junincă, 1 vițel de un an, 6 porci de un an, 12 porci mai mari, 12 găini, 1 cocoș și 6 găște.⁶⁴

În momentul de față locația exactă a „grădinii istorice” și întinderea sa reală este extrem de dificil de determinat. Cu siguranță că suprafața și întinderea grădinii erau mult mai mari la data fondării edificiului decât astăzi. Relația dintre terenul fostei grădini a Palatului pe atunci Casă a cămării de sare (actualmente curtea interioară a Muzeului de Istorie) și Pârâul Racului care face o cotitură chiar în dreptul clădirii s-a schimbat radical, astfel încât în cei 400 de ani de la data edificării, datorită eroziunilor, cea mai mare parte a grădinii a dispărut. Sistemul de îndiguiri realizat de-a lungul anilor a distrus și taluzul în pantă al grădinii, astăzi distanța dintre pârâu și clădire nedepășind 15 m. Digul construit între anii 1994-1996 a rezolvat problema erodării malului. Pe locația acestuia a mai existat un dig vizibil la sfârșitul secolului al XIX-lea, construit în scopul susținerii malului de răsărit al văii cu piatra provenită din demolarea zidurilor de apărare, care la o numită dată necunoscută nouă, a fost dezafectat.⁶⁵

⁵⁹ Trebuie ținut seama de depunerile acumulate în timp care sunt ce cca 1 m.

⁶⁰ MOL, *Folia Urbaria*.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Călători străini...*, vol. II, p. 21.

⁶³ MOL, *Folia Urbaria*. Printre bunurile inventariate, se găseau: două care echipate cu toate uneltele necesare lucrărilor agricole, două pluguri funcționale, două brăzdare plate din fier pentru plugurile amintite, două fiere lungi și un topor pentru cioplit.

⁶⁴ *Ibidem*. Porcii crescuți aici au fost duși la Cojocna, probabil la Cămara de Sare de acolo.

⁶⁵ Balász Orbán, *op.cit.*, p. 348.

Configurația terenului din zona văii demonstrează că vechea albie era situată la vest de cea actuală. Un alt impediment existent în dorința de a contura vechea grădină îl constituie relațiile de proprietate care pe parcursul secolelor s-au definitivat, în vecinătate s-a dezvoltat centrul civic al orașului iar în jurul edificiului s-au ridicat alte construcții care la rândul lor au astăzi statut de monumente istorice.

Conform informațiilor deținute putem presupune că primele două grădini ar putea fi localizate la vest de clădire, spre pârâu, iar cea de a treia care era prevăzută și cu poartă de intrare ar fi putut fi amplasată probabil undeva pe latura de nord vest a acesteia.⁶⁶

Alte anexe aparținătoare edificiului. Nici una dintre anexele aflate cândva în curte nu mai există astăzi. Alte anexe au fost construite cu siguranță de-a lungul timpului și în spatele edificiului, acolo unde se întindea grădina acestuia. Urme de fundații au fost descoperite pe latura de vest a acestuia. Cu timpul, din diferite cauze și în diferite perioade ale istoriei, aceste anexe au fost dezafectate. Locația celor mai multe dintre aceste construcții este incertă, inventarele realizate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea care ne informează de existența lor neprecizând locul exact unde au fost construite.

Dependințele situate pe latura de est a edificiului. Pridvorul exterior (târnațul). Amplasat pe fațada clădirii, pridvorul era poziționat în partea de nord a balconului, mai precis lângă pylonul nordic al acestuia. Pridvorul se prezenta în a doua jumătate a secolului al XVII-lea sub forma unui coridor deschis pe lateral, cu un acoperiș refăcut de curând din șindrilă.⁶⁷ Legătura dintre balcon și pridvor era făcută cu ajutorul unei scări exterioare la capătul căreia se găsea o ușă simplă prevăzută cu balamale din fier forjat. Pridvorul era amplasat pe latura estică a clădirii pe direcția nord-sud fiind adosat la aceasta și ducea la treptele care deserveau intrarea în beciul clădirii sub care se găseau depozitate numeroase obiecte și materiale nefolositoare și degradate.⁶⁸ Pridvorul continua spre nord până la o ușă care dădea într-o cămară folosită pentru depozitarea cerealelor (găbănașul). Din găbănaș aveai acces la o latrină rudimentară care nu avea nici ușă, nici scaun.⁶⁹

Cămara de cereale avea montată o ușă din lemn și avea în interior un inventar bogat.⁷⁰ Documentul ne înștiințează de existența unei uși aparținătoare acestei cămări. Inventarul cămării din acest document informează și de existența unei camere de copt. Nu știm dacă această ușă ducea la camera de copt. Știm doar că în această cameră se afla o vatră de foc și o sobă dărâmată prevăzută cu ușă.

Intrândul la subsolul edificiului a fost realizat din zidărie de piatră păstrată parțial. Urmele acestei construcții au fost redescoperite odată cu degajarea vechii intrări a beciului, în timpul cercetărilor arheologice efectuate în anul 1998.⁷¹ (fig.5). Eleuația acestei construcții este cunoscută din fotografiile și gravurile de epocă care s-au păstrat (fig.6). La renovările radicale ce au avut loc în secolul al XIX-lea, când edificiul și-a pierdut din importanță, unul dintre beciuri, cel situat în extremitatea de nord, a fost dezafectat și umplut cu pământ, moment în care și construcția ce suprapunea beciul a fost demolată. Cu siguranță că aceste transformări au fost generate de afectarea gravă a stării fizice a construcției (fig.7).

⁶⁶ În ce privește cea de a treia grădină, documentul dă de înțeles că aceasta își are locația spre curtea Casei Cămării de Sare, partea de sud fiind proprietatea Bisericii Reformate.

⁶⁷ MOL, *Lymbus XVI / 1*. În pridvor se aflau două paturi deteriorate și două scânduri.

⁶⁸ *Ibidem*. La intrarea în beci erau depozitate „trei lemne de ferestre”, două scaune și un picior de masă, toate deteriorate.

⁶⁹ MOL, *Folia Urbaria*.

⁷⁰ MOL, *Lymbus XVI / 1*. Cămara era prevăzută cu ușă din lemn și avea ca obiecte de inventar: un suport din lemn în gradene, un suport pentru un butoi cu oțet, două butoaie din lemn deteriorate, o ușă stricată, o ușă și o tablă pentru horn, o scândură, o altă ușă deteriorată despre care se spune că ar fi aparținut unei încăperi de la etajul clădirii.

⁷¹ Zidurile au fost descoperite și de către Lux Kalman, la renovarea făcută la începutul secolului XX, fiind trecute pe una dintre planșele desenate.

Cercetarea arheologică preventivă a relevat faptul că acest intrând în beciurile edificiiului, realizat din piatră, nu este ȧesut cu fundaȧia clădirii, fiind construit ulterior. Cercetările arheologice din secȧiunea S₅ au confirmat existenȧa unei construcȧii din lemn situate la nivelul superior al acestui intrând, urme ale lemnăriei prăbușite fiind depistate odată cu degajarea vechii intrări.

Toate consemnările făcute pe parcursul acestor secole demonstrează clar că acest imobil care a fost vreme îndelungată Casă a Cămării de Sare, a avut o importanȧă deosebită atât pentru comunitatea din arealul Turzii, dar mai ales pentru Principatul Transilvaniei.

Lista ilustraȧiilor

Fig.1 – Palatul Voievodal și Poarta Monumentală în secolul XVIII.

Fig.2 – Palatul Voievodal la începutul secolului XX.

Fig.3 – Blazonul martelat sculptat în piatră a familiei Bathory.

Fig.4 – Grota de gheaȧă (sec. XVII), folosită ulterior ca latrină, descoperită în cercetarea arheologică.

Fig.5 – Intrândul la subsol și vechea intrare în beciurile clădirii descoperită în cercetarea arheologică.

Fig.6 – Palatul Voievodal la sfârșit de secol XIX. Latura de est a construcȧiei neetajate suprapune intrândul în beciurile clădirii, fiind dezafectată la renovările din al doilea deceniu al secolului XX.

Fig.7 – Cercetarea arheologică din anul 1998. Imagine cu beciul dezafectat la începutul secolului XX.

The Voivode's Palace of Turda in Medieval and Modern Records

Deemed the most ancient civil building in the area, the Voivode's Palace is both a symbol and an emblem of the municipality, pertaining to the medieval storied buildings of the city that are still preserved. Mentioned in the descriptions made by foreign travelers on various diplomatic missions in Transylvania, its image is completed by other important medieval documents from the end of the seventeenth century that present many details on the building's features, appurtenances, and on the activity that unfolded inside.

The palace drew the attention of foreign travelers starting with the sixteenth century. Based on the information they provided and the study of medieval records and especially of works drafted by the end of the nineteenth century and the beginning of the twentieth, one can produce a general view of the building as it stood more than 300 years ago. Over the centuries, all records prove that the construction was for a long time the Salt House and had special importance for both the local community and especially for the Principality of Transylvania.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

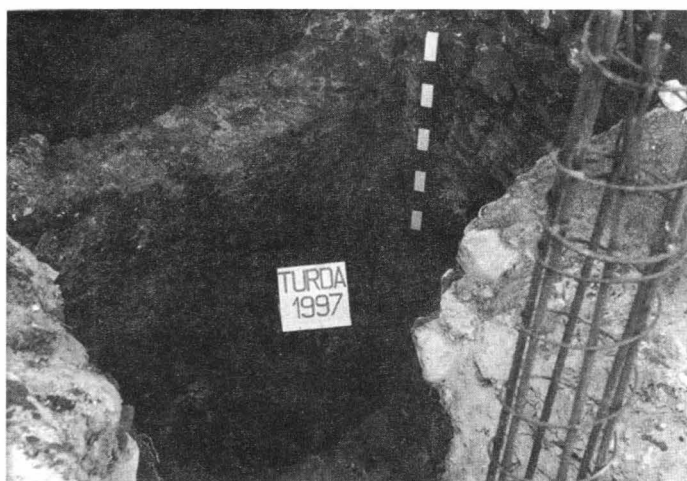

Fig. 4

Fig. 5

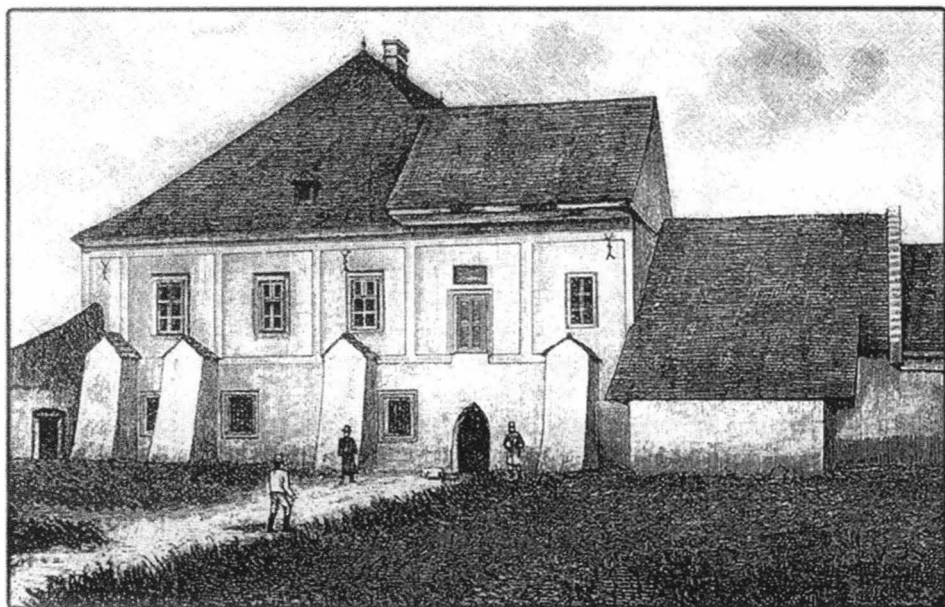

Fig. 6

Fig. 7